

10. De ontologische grondslag

10.1 Elementen van ontologie

Zoals reeds gezegd betekent 'ontologie' zijnsleer, theorie omtrent het zijn. Ze heeft het over alles wat ook maar enigszins werkelijk is en dit in de meest ruime zin van het woord. Ook ficties zijn ontologisch 'iets', zo ook een droom. Iemands droom kan zo ingrijpend zijn, dat zijn of haar leven hierdoor grondig wordt beïnvloed. We beklemtoonden (3.1) dat al wat hoe dan ook 'iets' is, een existentie en essentie bezit. De existentie bevestigt het feit 'dat iets is', de essentie 'wat iets is'. Logica overdenkt werkelijkheid en vat werkelijkheid. Daarom is ze ontologisch. Het denkende subject is afgestemd op de waarheid die het object prijsgeeft. Het gelijke in de denker, vat, begrijpt, ja kent het gelijke in het object. Plato sprak van een lichtmetafysiek (5.1; 5.3) die leidt tot het vatten van de idee, van het objectieve in de werkelijkheid. Het begrip in het subject beantwoordt aan het begrip in het object. Dit vatten overschrijdt de fenomenologische kennis, die beperkt is tot het zo zuiver mogelijk weergeven van het gegeven. Zo is ze een eerste stap op de weg naar het innerlijk schouwen. Zulke kennis bereikt het wezen van het gegeven echter niet. De idee is te alomvattend, te transcendent.

Volgens J. Montenot, dir., *Encyclopedie de la philosophie*, Libr. Gen. Française, 2002, 1180, werd de term 'ontologie' (versta: het sprake brengen van 'zijn(de)', d.i. werkelijkheid) ingevoerd door R. Göckel (Goelenius (1547/1628) in zijn *Lexicon philosophicum* (1613/1615).

1. Voorsocratische wijsbegeerte.

Men kan m.b.t. het overdenken van wat werkelijk is, in de voorsocratische wijsbegeerte een aantal strekkingen zien.

- Een aantal filosofen zoals Homeros (+/- -800/-700) en Hesiodos (+/- -800 /-600) denken sterk theologisch. De godenwereld vormt voor hen de werkelijkheid bij uitstek.

- De 'Milesische' filosofen, waaronder Thales (-624/-545), Anaximandros (-610/-547) en Aximines (-588/-524), zo genoemd naar de plaats van hun afkomst, Miletos, aan de westkust van Klein-Azië, zoeken de oergrond van al wat is niet zozeer bij de goden, wel in de 'fusus' of de natuur der dingen zelf. Voor hen is het wezen van al wat bestaat stoffelijk, zij het dan een soort van ijle, fijne stof.

- Na hen komen een aantal denkers voor wie de grond van alle werkelijkheid niet uit vele goden, of ijle stof, maar uit wijsheid bestaat. Noemen we ze met een tautologische term

‘wijsheidsfilosofen’, het woord ‘filo-sofos’ drukt inderdaad reeds een “begeren naar wijsheid” uit. Onder hen vinden we o.m. Xenofanes van Kolofon (-580/-490), Pythagoras van Samos (-580/-500), Parmenides van Elea (-515/-445) en Herakleitos van Efese (-535/-465).

Theologische filosofen. Reeds Homeros vermeldt de term ‘zijnde’, ‘on’ (meervoud ‘onta’). Homeros dient zich immers aan als de tolk van de godin Mnèmosunè (verruimd bewustzijn) en haar muzen (versta: inspirerende vrouwelijke geesten) die hem “de eerder zijnden, de nu zijnden en de toekomstige zijnden” onthullen. Homeros (Lat.) - ‘Homèros’ betekende “blinde man”. Hij staat aan de wieg van de Ilias en de Odusseia, de oudste bekende en bewaard gebleven literaire werken van de Griekse letterkunde. Hesiodos van Ascra met zijn ‘Theogonia’ en zijn ‘Werken en Dagen’ zet die poëtische traditie voort.

Later werden Homeros en Hesiodos ‘theologoi’, godgeleerden genoemd, omdat in hun werken de mens wel de voorgrond biedt van hun leef- en denkwereld, maar godheden, goddelijke geesten en helden de levende achtergrond.

Deze filosofen richtten zich vooral op de mythische aanschouwing, minder op het verstandelijk - redelijke redeneren. Toch had reeds Hesiodos had gewezen op het feit dat muzen én waarheid én onwaarheid verkondigen: “alle ‘schanden’ (diefstal, echtbreuk, wederzijds bedrog) dichtten Homeros en Hesiodos hun goden en godinnen toe”. Zodat toch reeds een kritisch geluid t.a.v. de goden te horen was.

Milesische filosofen. De Milesische filosofen zochten de ‘fusus’, het wezen der dingen, het stuurkundig beginsel, veel meer in het aardse zelf. ‘Fusus’ was voor de natuurfilosofen de wording en de ontwikkeling der zijnden, maar eveneens de oorsprong van die wording, de “verleden, de huidige en de toekomstige zijnden”. Dat alomvattende zal mettertijd het hoofdthema van de ontologie worden. Alle zijnden worden beheerst door een soort van ijle of fijne stof, die de dingen in de wereld hun bestaan en hun vorm geeft.

Thales van Miletos stelde ‘water’ als oerbeginsel voorop (3.6). Anaximandros van Milete zag dat datgene wat alle dingen begrijpelijk maakt, zich in het onomgrensbare situeert. Anaximenes van Milete ziet het volgens de traditie in ‘psuchè’, in- en uitgeademde lucht, dat waardoor leven mogelijk is, of nog in ‘aèr’, lucht zonder meer. Dat het oerbeginsel ‘lucht’ heet, verwondert niet als men weet dat Anaximenes zegt: onze ziel, die lucht, adem is, houdt ons samen. Het woord ‘lucht’ betekent wat psychisch leven bezit. Dit betekent dat het heelalbeginsel iets zielkundigs is; wat een vooruitgang betekent t.o.v. Thales (oceanisch water als levensbron van goddelijke aard) en Anaximandros (het onbegrensde dat alomvattend stuurt), die het zielenleven in het heelal te weinig gedacht hebben.

Wijsheidsfilosofen.

- Xenofanes van Kolofon onder de indruk van de Milesische filosofen, bekritiseert fel het godsbegrip der mythische theologen. Zijn godsbegrip is anders: er is maar één God, rustig, onbewogen. Denkend beheerst en bestuurt hij het heelal. Xenofanes geloof niet langer in het opvoedingsideaal van Homeros en Hesiodos: de 'aretè', 'virtus', deugd, is niet langer het ridderlijke zoals bij Homeros b.v., maar 'sofiè', wijsheid.

- Pythagoras van Samos en zijn denkgenoten zijn orfisch en wiskundig gericht. De orfische religie is een mysteriereligie die o.m. stelt dat de menselijke ziel goddelijke eigenschappen heeft en onsterfelijk is. Naar Pythagoras is ook de bekende stelling uit de vlakke meetkunde genoemd die zegt dat het kwadraat der schuine zijde in een rechthoekige driehoek gelijk is aan de som der kwadraten van de rechthoekszijden

- Parmenides van Elea (2.3; 6.6) is de stichter der eleatische school. Zijn uitspraak: "Het is een noodzaak te zeggen en te denken dat zijnde is" (m.a.w. het identiteitsbeginsel) is duidelijk filosofischer dan wat Homèros en Hesiodos verkondigen inzake "Al wat was, is, zijn zal" Parmenides legt reeds de nadruk op het objectieve karakter van zijn als zijn. Hij stelt dat men "zijnde volgens zichzelf moet bedenken". D.i. niet volgens ons b.v.. "Zijnde is immers zichzelf ('tauton')", d.i. valt met zichzelf samen. Zijnde bezit dus een identiteit die men, zo men eerlijk is, met de gepaste eerbied moet bedenken.

Terloops: dat juist maakt het verschil uit tussen 'alètheia', waarheid, en 'doxa', 'mening'. Het gaat onthulling van zijnde of werkelijkheid, maar tweesnedig: men weet niet of het waar is. De werkelijkheid zoals Parmenides ze opvat, is ondeelbaar. Voor hem is er slechts één zijnde, terwijl iedere veelheid schijn is. Meer nog: individuele zijnden (enkelingen, singuliere zijnden) zijn ook leegte en schijn, want hun afzondering strijdt met de ondeelbaarheid en eenvormigheid van het, denk- en zegbare zijnde. Individuele zijnden zijn dan ook ondenk- en onzegbaar.

Parmenides kan doorgaan als de voorloper van de latere ontologie. Zegt G. Elisabeth M. Anscombe, *From Parmenides to Wittgenstein*, Oxford, 1981, niet dat "Parmenides de grondtekst is waarop de hele westerse filosofie slechts een stel voetnota's is"?

- Herakleitos van Efese: De basisgedachte voor deze denker is dat de natuur der dingen niet onveranderlijk is, zoals Parmenides stelde, maar net het omgekeerde, nl. dat alle zijnden aan een voortdurende verandering onderhevig zijn. Hij formuleerde dit inzicht met de woorden "pantha rei", gewoonlijk slecht vertaald door "alles vloeit" maar dat een stuurkundig

beginsel insluit: "alles verloopt volgens een 'kuklos'", een soort herstel dat er komt wanneer een groei een afwijking kent.

2. Socratische wijsbegeerte.

Tot deze strekking worden de 'grote drie' gerekend: Socrates (-470/-399), Plato (-427/-347) en Aristoteles (-484/-322). Vermelden we van deze laatste, m.b.t. het zoeken naar de ontologische grondslag nog dat hij een stel boeken naliet die gezamenlijk de naam 'Metaphysica' dragen. O. Willmann, *Abriss der Philosophie*, Wien, 1959-5, 338, zegt dat Aristoteles wat wij 'ontologie' heten, "eerste filosofie" noemde met als reden dat zij de 'archai', de redenen, die al wat was, nu is, ooit zijn zal, ter sprake brengt. Hij beschouwt ze als 'sofia', 'wijsheid', wellicht om de pythagoreïsch - Platoïsche traditie getrouw te blijven.

Hij noemt ze 'theologikè', theologisch vak, zoals de Eleaten dat voordeden die het éne, absolute zijnde 'god' heetten.

Verband met de logica. De begrippen, verwerkt in oordelen en redeneringen, duiden werkelijkheden aan in de zijnswijze van 'formae', wezensvormen. Logica kan meteen verwoord worden als de studie van die denkverrichting die van een gegeven werkelijkheid, in voorzinnen verwoord, besluit tot een afleidbare werkelijkheid, in de nazin ter sprake gebracht, d.i. de redenering. M.a.w. logica is ontologie in termen van "indien, dan"- zinnen (implicaties). Niet verwonderlijk dat de basisaxioma's (betreffende identiteit, contradictie, uitgesloten derde) juist dezelfde zijn als die van de ontologie. Ook de categorieën der logica nemen in de ontologie van Aristoteles een centrale plaats in (het wezen van wat is, en diens wezenseigen bepalingen betreffend).

Het zijnde als zijnde. Dat is volgens Aristoteles het object van de ontologie. Let wel: 'zijn' en 'zijnde' zijn in de breedste (= transcendentale) zin te verstaan zodra iets maar 'iets' is, d.i. niet - niets, is het object van ontologie. Gevolg: een goede vernederlandsing van 'ontologie' is 'werkelijkheidsleer'. Terloops: verwar 'transcendenteel' niet met het kantiaanse 'transcendentiaal' (wat 'kritisch' betekent). 'Transcendenteel' betekent 'alomvattend', d.i. al wat ook maar 'iets' is, als omvang omvattend.

Begripsinhoud. O. Willmann, o.c., 453, haalt terzake een basistekst van Aristoteles aan (De interpretatione 3, in fine). " 'Einai', zijn, is geen 'sèmeion', een kentrek van een of ander zijnde". Ook: wanneer men 'on', zijnde, zegt (Opm.: van een of ander zijnde), is dat een 'pilon', een lege term, want 'on' betekent (Opm.: als kentrek van een of ander zijnde) niets. Pas in verbinding met een andere term krijgt 'on' betekenis". Model. Indien van "een meisje" - een zijnde gezegd wordt dat het 'on', zijnde, is, dan is dat een 'pilon', een lege term. Reden:

alles wat “iets” is, is ‘on’, zijnde. Daarentegen: is ‘on’, zijnde, een basisbegrip in iedere definitie. Zo: “Een zijnde dat van het vrouwelijk geslacht is en nog jong, is een meisje”. Als basisbegrip (1), gepreciseerd door toegevoegde begrippen (2) is het definiërend (3) zien. - Terecht zegt Aristoteles dus dat pas in verbinding met een andere term (hier: de toegevoegde begrippen “van het vrouwelijk geslacht” en “nog jong”) zijnde definiërend, ‘sêmeion’ van iets, is.

10. 2 Nominalisme en realisme

O. Willmann, *Die wichtigsten philosophischen Fachausdrücke in historischer Anordnung*, Kempten / München, 1909,68, legt een scholastische formule uit, namelijk “Forma post rem, in re, ante rem”. Vertaald: “Ken- en denkinhoud na het gegeven, in het gegeven, en voor het gegeven”.

- **De forma ‘na’ de gegevens** (‘formae post rem’) zijn de begrippen, ‘ideeën’, concepten, die wij, samen met de eraan verbonden termen, binnen onze geest (‘bewustzijn’), intramenteel dus, vormen, ‘opvatten’, ‘ontwerpen’.

- **De forma ‘in’ de gegevens** (‘formae in re’) is dat wat de ken-, denk- en handelingsmodellen maakt tot wat zij zijn (zo dat zij van de rest der algehele werkelijkheid onderscheidbaar zijn). Deze wordt in de zakelijke definitie, die verwoordt wat iets is, tegenover de rest afgelijnd en in de onderzochte gegevens zelf te ontdekken.

- **De forma ‘voor’ de gegevens** (‘formae ante rem’) zijn, in de pythagoreïsch-Platonisch-christelijke duiding, zoals bij een Kepler, de ideeën (denkbeelden, modellen) van God, die hij, bij het scheppen, in de werkelijkheden legde.

De Universaliëndiscussie.

De discussie, vanaf de oudheid tussen sofisten, aanhangers van Aristoteles en aanhangers van Plato op gang gekomen, werd, vanaf de vroegscholastiek (1000/1200), hernomen. “Het verloop van de strijd tussen nominalisme en realismen, in de christelijke middeleeuwen vertoont een verrassende gelijkenis met dezelfde strijd, in de oudheid”. (O. Willmann, *Gesch.*, ii, 352). De vraag is of de universalia werkelijk bestaan, hetzij in of buiten de dingen, ofwel dat zij enkel producten zijn van het denken.

‘Ontologisch’ is die redetwist, doordat de vraag gesteld wordt of en in hoever onze algemene begrippen, hetzij abstractieve hetzij ideatieve begrippen (‘universalia’ in middeleeuws Latijn) de weergave zijn van werkelijkheid. In hoofdzaak kan men hierin drie

verschillende houdingen aannemen: een nominalistische, een conceptualisme, of een ideële. De Platonsche opvatting van het begrip 'idee' kwam reeds ter sprake onder 9.3., waar de 'idee', de wezensvorm of forma 'narcis' werd toegelicht.

Een wezensvorm, forma, 'vorm' kortweg, is in de traditionele logica dat waardoor iets van de hele 'rest van de werkelijkheid' onderscheidbaar is. Op zich zijn wezensvormen 'gedachtedingen', zij kunnen singulier, algemeen of, zelfs, alomvattend zijn.

Drie basismodaliteiten.

De scholastici onderscheidden drie basismodaliteiten:

1. Formae post rem: Begripsnominalisme.

De nominalisten stellen voorop dat een begrip (definitie) slechts een 'naam' ('nomen' in het Latijn) is, die tot het taalgebruik behoort. Zij kennen enkel aan de individuele dingen realiteit toe. Of daaraan iets - in - de - werkelijkheid (het ontologisch - modaal aspect) beantwoordt, moet, in alle geval bewezen worden.

De nominalistische duiding, meent dat enkel de concrete dingen werkelijk zijn. Men stelt voorop dat universalia slechts als vage etiketten naar concrete dingen in de wereld verwijzen. Enkel de wereld zoals die zintuiglijk ervaren wordt, is reëel. De mens bepaalt en benoemt wat werkelijk is en dit volgens vooropstellingen die hijzelf kiest. Het Latijnse woord 'nomen' betekent overigens 'naam'. Vandaar ook de term 'nominalisme'. Bewustzijn, paranormale begaafdheid, religie, godheden, bidden, verruimd bewustzijn ... worden voor de nominalist dan uiteraard een moeilijk te verteren gegeven, want het ontsnapt aan de gewone zintuiglijke waarneming. In het zeer religieuze oude Griekenland was zulk een geesteshouding eerder de uitzondering. Zo vindt men in de werken van de dichter Homeros nauwelijks een bladzijde waarin geen goden vermeld worden.

- ***Protagoras van Abdeira*** (-480/-410, in Tracië) hield er een nominalistische visie op na. Van hem ook is de bekende uitspraak: "De mens is de maat van alle dingen". Tot dan toe waren dat voor de Grieken de goden. Plato laat in zijn boek *Hippias maior*, Socrates, zijn leermeester, aan het woord, in gesprek met de nominalist Hippias. Socrates wil hem tot een universele definitie van 'het schone' dwingen en vraagt hem: "Wat is het schone?". Hippias komt niet tot het gemeenschappelijke, universele begrip 'schoon' omdat hij steeds bij concrete voorbeelden blijft. Het universele, de gemeenschappelijke eigenschap in 'al wat schoon is', interesseert hem, als nominalist, zeer weinig. Voor hem is het zoiets als een zich verliezen in de vaagheid der veralgemening. Zo antwoordt hij b.v. "Een mooi meisje, dat is schoon". Hij blijft bij 'de toepassingen', de 'concrete modellen' maar vindt 'de regel' niet. Hij abstraheert uit vele voorbeelden nooit de algemene gedachte 'schoon'.

- **Leo Apostel**, (1925/2009), internationaal gekend filosoof, in: *Humo* Nr 2247 (29.09.1981, 50/53) verwoorde eveneens zijn nominalistische houding. (1.5). Zulks dan niet als het in vraag stellen van het bestaan van algemeen geldige begrippen. Wel getuigt zijn levenshouding van het ontbreken van een religieuze ethiek, waarbij hij soms ook de vraag stelt of alles rondom hem nog wel werkelijkheid vertegenwoordigt.

- **Geoffrey James Warnock** (1923/1955), een Berkeley - specialist nam ooit, als analyticus, de universalien, als algemeen geldige begrippen, op de korrel, dit, in de lange nominalistische traditie, die vooropstelt dat al wat extramentale werkelijkheid is, radicaal individueel en in geen enkel opzicht, op zich genomen, algemeen is.

B. Russell (1872/1970), Brits filosoof en logicus, ridiculiseert Warnock als nominalist als volgt: “Lang geleden was er een stam, die aan de oever van een rivier woonde. Sommigen beweren dat die rivier ‘Isis’ werd genoemd en de stamleden ‘Isidiers’. De taal van de stam kende de woorden ‘voorn’, ‘forel’, ‘baars’ en ‘snoek’. Maar niet het woord ‘vis’. Een groep Isidiers, die verder dan gewoonlijk de rivier waren afgezakt, vingen daar wat wij een ‘zalm’ noemen. Er ontstond, onmiddellijk, een heftig debat. Sommigen beweerden dat het een soort ‘snoek’ was. Anderen dat het ‘iets duisters en verschrikkelijks’ was en, meteen, dat eenieder die het vernoemde, uit de stam moest gestoten worden. Op dat ogenblik verscheen er een vreemdeling aan de oevers van een andere rivier, die door de Isidiers werd veracht. “In onze taal - zo sprak hij - hebben wij het woord ‘vis’, dat zowel op voorns als op forellen, op baarzen zowel als op snoeken van toepassing is. En eveneens op het dier dat hier nu zoveel meningsverschil veroorzaakt”.

De Isidiers waren verontwaardigd: “Wat is het nut - zo zeiden zij - van dergelijke nieuwbakken woorden? Voor alles wat wij, in de rivier, vangen, hebben wij in onze taal een woord; want het is altijd of een voorn of een forel of een baars of een snoek. Je kan tegen dit standpunt aanvoeren wat er, kort geleden, gebeurde, in een lager gelegen gedeelte van onze heilige rivier. Maar volgens ons vereist de taaleconomie een wet, die verbiedt dat dit gebeuren vermeld wordt. Derhalve beschouwen wij uw woord ‘vis’ als een staal van waardeloze pedanterie”.

De nominalist, nl., beroept zich o.m. op de ‘economie’ of spaarzaamheid inzake termen, om ‘overbodige’ dingen als algemene termen weg te redeneren. Russell toont, humoristisch, in deze wijsgerige fabel aan dat deze besparing toch niet zonder problemen verloopt.

Wij zagen dat het aannemen van universele (nevens de door de Isidiers (= nominalisten) wel aanvaarde particuliere) begrippen ('termen') een kwestie van summatieve inductie is: "indien voorns, forellen, baarzen, snoeken elk het kenmerk k ('vis') vertonen, elk afzonderlijk als soort (= particuliere verzameling), dan is k ('vis'), meteen, geverifieerd voor de 'summa', som (= totaliteit) der soorten; kortweg: indien alle (soorten) afzonderlijk, dan alle gezamenlijk.

2. *Formae in re: De 'abstracte' duiding.*

De begripsrealisten weten, natuurlijk, ook dat een begrip, op zich, nog geen bewijs is van het feit dat, daaraan, iets - buiten - de - geest, die dat begrip denkt, bestaat. Maar zij zijn er - tegen de begripsnominalisten in - van overtuigd dat, in de objectieve werkelijkheid, iets dat dezelfde structuur heeft, beantwoordt aan dat het idee en de term, die wij definiëren. Maar pas na analyse: eerst is het een lemma, een werkhypothese, die als leidraad kan dienen bij het onderzoek van de werkelijkheid. Wanneer de idee, die op haar werkelijkheidsgetrouwheid onderzocht wordt, geverifieerd is, dan weet men dat de begripsrealist, op dat punt, gelijk heeft: de werkhypothese is meer dan een naam, meer dan een hersenspinsel.

Het wezen bestaat niet buiten de dingen, maar in de dingen

De abstracte duiding, ook 'begripsrealisme' genoemd, is één type van 'realisme'. Realisme bestaat erin dat men wat werkelijk is, ook als werkelijk bestempelt. Begripsrealisme wil dan ook zeggen dat begrippen, die werkelijkheid weergeven, ook als objectief, werkelijkheidsgetrouw, weergegeven worden. Het begrip wordt hiermee opgevat als de verstandelijke voorstelling, in onze geest, van een gegeven. Bleef Hippias als nominalist, bij de concrete voorbeelden ('een mooi meisje, dat is schoon'), de begripsrealist komt wel tot een verstandelijke voorstelling van het schone. Uit de vele concrete voorbeelden (de omvang) abstraheert hij de 'algemene regel', de 'algemene eigenschap', of de gelijkenis in de vele voorbeelden. De aandacht gaat nu niet meer naar de omvang, wel naar de inhoud. Anders gezegd, niet naar de vele 'toepassingen', wel naar de 'regel'. De abstracte realist vraagt niet: "Welke dingen zijn schoon?", wel: "Wat juist is het schone?"

Met b.v. Aristoteles beweren de abstractionisten dat een universeel begrip uit de singulier - concrete gegevens geabstraheerd (daarvandaan : 'abstractieeler') wordt : de singulier - concrete feiten, als applicatieve modellen of toepassingen, worden samengevat in één regel (het regulatief model, dat universeel is).

Aristoteles denkt begripsrealistisch. Voor hem kan het schone - in tegenstelling tot wat Hippias ervan dacht - wel nauwkeurig gedefinieerd worden. Inductief komt hij tot het universele begrip 'schoon'. Doorheen alle zoeken komt het verstand dan plots tot inzicht, alsof een licht ineens opdaagt en - een kracht gelijk - het denken verlicht en duidelijkheid verschafft. Plots komt een 'aha Erlebnis' en heeft men het door. Het gelukt de mens om tot een

universele abstractie en tot een juist begrip van ‘het schone ‘ te komen. Het wordt o.m. gekenmerkt door een soort van evenredigheid, een ordening, een gelukte ineenvoeging en harmonie.

3. *Formae ante rem: De ‘ideatieve’ duiding.*

Met b.v. Plato beweren de ideationisten dat, behalve het nominaal aspect (d.i. het woord, de woorden, in één woord : de term) en het abstract aspect (d.i. de ‘forma’ of wezensvorm, resp. universeel regulatief model, in onze geest), er een ideatie (proces) aan het werk is. Terwijl wij woord en term, samen met de idee, in onze geest denken, terwijl wij beide verifiëren, in de analyse van de eraan beantwoordende werkelijkheid (van de nominale naar de reële definitie, dus), komen wij, met dezelfde geest (‘nous’, intellectus, verstand), in contact met de oorsprong, de archè (dat wat in onze termen en ideeën de verificaties ervan beheerst, als het beginsel ervan), die - sinds Plato - idea of eidos, wezensvorm (‘idee’) heet. Zij is de mogelijkheidsvoorwaarde van én onze termen en begrippen én van de eraan beantwoordende werkelijke structuren ervan.

Natuurwetten: Beweren dat enkel het materiële werkelijk is, ligt niet zo voor de hand. Zulks blijkt b.v. al uit het bestaan van natuurwetten. Ook zonder Newtons’ (1642-1727) ontdekkingen van de wetten der gravitatie, of de wetten van Kepler (1571-1630) die de planetenbanen wiskundig vastleggen, ja zonder dat er ook maar mensen zouden bestaan, zal de valbeweging zich blijven voordoen in overeenstemming met de formules die Newton beschreef en zullen de planeten voortdurend in elliptische banen cirkelen. Zij heten, o.m. bij St.-Augustinus, ook wel ‘archai’, principia, beginselen, want zij beheersen, als ken- en denken, vooral, handelingsmodellen, de kosmos der schepping.

De vraag rees van in de oudheid: “Hoe komt het dat de gegevens zelf op zich een ken- en denkinhoud - een forma - zijn?”. Deze forma is vooraf gegeven: niet wij leggen ze in de gegevens of dingen. Neen: de aangetroffen werkelijkheid is zelf op zichzelf ken- en denkbaar. Het antwoord op die vraag luidt: “Er moet een forma ‘vooraf bestaand’ aan de gegevens zelf vooropgesteld worden”. Dat is dan de forma ante rem.

Lichtmetafysiek. Gaan we er dieper op in. In de pythagoreïsch - Platoïsche duidingen zijn wezensvormen als een licht. Zij belichten, in onze begrippen en termen, de dingen, waarop deze begrippen en termen slaan. In de gegevens zelf, extramenteel, zijn zij een soort ‘licht’, d.i. een ingebouwde belichting, waardoor men klaar kan zien in de structuur zelf van die gegevens. Gezien vanuit een scheppend (ordenend) opperwezen, zijn zij ‘vanuit den hoge’ belichtend. Doordat God, bij het scheppen van onze ziel, deze wezensvormen, in onze ziel, inbouwt, worden wij, in onze geest, verlicht. Wat reeds in het Platoïsme geleidelijk doorkomt.

De bestendige aanwezigheid van dat licht in ons, maakt het juist mogelijk de dingen te kennen. Iets in ons is wezensgelijk aan wat buiten ons is. Het wordt verwoord in de oeroude spreuk: “Het gelijke kennen door middel van het gelijke” (Lat. : ‘Similia similibus’). “De ziel is, in zekere zin, alle zijnden” (“Anima quodammodo est omnia”) zal S.Thomas van Aquino (1225/1274), de topfiguur van de hoogscholastiek (1200/1300), Aristoteles nazeggen.

Daar waar de nominalist een kloof, een niet of nauwelijks te overbruggen scheiding, ziet tussen hemzelf en de dingen, bestaat die voor de begripsrealist niet of in heel wat mindere mate. Daar waar de nominalist zegt dat het wezen van de werkelijkheid onkenbaar is, gelooft de begripsrealist dat de werkelijkheid, minstens ten dele, wel kenbaar is. M.a.w. de mens is in staat om tot objectieve kennis van (een deel van) de werkelijkheid en dus ook tot waarheid, tot kennis van ‘de dingen die niet liegen’ te komen.

De uitdrukking ‘Ieder zijn of haar waarheid’ is dan ook een variante op Protagoras uitspraak: “De (individuele) mens is de maat van alle dingen”, en verraadt een nominalistische, geen begripsrealistische visie op de werkelijkheid. Met een dosis humor uitgedrukt : voor de nominalist bestaan er enkel afzonderlijke mooie meisjes. De begripsrealist zegt evenwel: “Zolang ook zullen er niet enkel mooie meisjes, maar ook schoonheid als gemeenschappelijke eigenschap bestaan.” Modeltheoretisch gezegd: zolang er voorbeelden bestaan, zal men via veralgemening tot ‘de regel’ komen. Of nog: zolang er applicatieve modellen bestaan, zal men, tot één enkel regulatief model kunnen besluiten.

Ideeënleer. Plato van Athene is de stichter van de ideeënleer. Ideeën zijn voor hem objectief bestaand, ze bezitten een objectieve structuur, buiten de innerlijkheid van het individuele bewustzijn van de mens, in een aparte en bovenzinnelijke wereld. We illustreerden dit reeds met de idee ‘narcis’ (9.3). Alle aardse dingen zijn zo opgebouwd naar een bovenaards en eeuwig model of toonbeeld. Dit model geeft de onderscheiden dingen ook hun fijnstoffelijke kracht, zodat de in de wereld bestaande dingen een afspiegeling worden van dit toonbeeld. Ideeën zijn als toonbeelden van alle mogelijke exemplaren, en eraan vooraf bestaand ‘pre-existent’, “ante rem”. Het is dan ook niet verwonderlijk dat zij, in Plato’s duiding, ‘goddelijk’ zijn, en tegengesteld aan ‘sterfelijk’. “Indien gij, ooit, die idee schouwt, dan zullen goud en praalkledij, alsook de mooiste knapen en jongeren u als een niets overkomen.” Aldus Plato’s woorden zelf’.

O. Willmann, *Gesch. d. Idealismus*, I, 382, zegt van de idee: “Tegenover het voortdurende veranderlijke is de idee het echte zijn; tegenover het vergankelijke is zij eeuwig; tegenover de vermengde vormen is zij het reine, de onvermengde vorm; tegenover het vele

(der applicatieve modellen) is zij het ene (van het voor alle mogelijke applicatieve modellen geldige regulatieve model).

De allegorie van de grot. O.m. in de allegorie van de grot trachtte Plato te verduidelijken dat deze wereld slechts een afschaduwing is van de 'ideële' en meer volmaaktere bovenzinnelijke wereld: In een grot bevinden zich gevangenen, die zo geboeid zijn, dat zij alleen de achterwand van de grot kunnen zien. Aan de ingang van de grot brandt een vuur. Tussen het vuur en de gevangenen bevindt er zich een muurtje, waarlangs mensen lopen die allerlei voorwerpen dragen. De gevangenen zien u op de achterwand van de grot niets anders dan de schaduwen van zichzelf en van de voorwerpen, die voorbij gedragen worden. Als deze gevangenen nooit iets anders gezien hebben, hoe zouden zij dan kunnen weten dat deze schaduwen niet de ware werkelijkheid vormen. Als nu iemand een gevangene losmaakt en hem omdraait, zodat hij in het licht kijkt, zou deze gevangene dat wat hij nu waarneemt voor meer waar houden dan de schaduwen die hij eerst heeft gezien? Ongetwijfeld niet, want zijn ogen zouden het licht niet kunnen verdragen en het liefst zou hij weer in de grot terugkeren. Als men nu de gevangene daarentegen de grot uitbrengt, zodat hij in het volle licht komt, is het duidelijk dat het licht te sterk voor hem is en hij niets zal zien. Wil men het de gevangene mogelijk maken de werkelijke wereld te zien, dan zal men hem geleidelijk daaraan moeten wennen. Zolang dit niet het geval is, zal hij de schaduwen voor de werkelijke wereld houden.

Waarheid. Daaraan beantwoorden drie definities van waarheid.

De 'objectieve' waarheid bestaat erin dat de gegevens zelf ken- en denkbaar en juist behandelbaar zijn: het is alsof zij beantwoorden aan een vooraf gegeven kennen en denken dat ze maakt tot wat zij zijn. In die welomschreven betekenis zegt de oudheid en de scholastiek dat de dingen (gegevens) zelf op zich 'waar' zijn.

De logische en praktische waarheid bestaat erin dat ons kennen en ons gedrag aan de gegevens en hun forma beantwoorden. Zo zegt dezelfde traditie dat ons oordeel 'waar' is en dat ons gedrag "een waar (zoals het behoort) gedrag" is, passend bij de gegevens.

De vooraf bestaande waarheid. - Van in de oudheid verklaart men de objectieve waarheid op grond van een 'instantie' - versta: een wezen of wezens - die de gegevens hun forma geeft of ze schept. Dankzij de invloed van die instantie zijn de gegevens op zich 'waar', d.i. beantwoordend aan een vooraf gegeven denken. In de Bijbelse traditie is het God die de gegevens hun bestaan én meteen hun forma of wezen geeft: hij is de scheppende instantie.

O. Willmann, o.c., zegt dat het nominalisme eenzijdig let op de forma 'na' de dingen, terwijl het aristotelische realisme let op de forma 'in' en 'na' de dingen en het Platonisch

realisme eenzijdig let op de forma 'voor' de dingen. Hij vat samen: "Het scholastisch realisme erkent alle drie". Hij voegt daaraan toe dat dergelijk realisme tegelijk een ideeënleer is voor zover de forma 'voor' en 'in' de dingen erkend wordt. De 'idee' is immers de forma voor en in de dingen (wat Platonisch erfgoed is).

Hegel. Wie die drie aspecten van de werkelijkheid uitstekend gevat heeft, is Hegel maar hij schenkt aan het (moderne) bewustzijn daarin een opvallende rol. Zo zegt G. Bolland, Hrsg., *Hegel's kleine Logik*, Leiden, 1899, 39: "Wanneer men zegt dat de gedachte als objectieve gedachte het innerlijke van de wereld is, dan kan dat de schijn wekken dat men zodoende de natuurdingen bewustzijn toedicht. (...) Wij zouden over de natuur spreken als over een systeem van bewusteloze gedachte. (...) In plaats van de uitdrukking 'gedachte' is het dan ook beter om misverstanden te vermijden, 'denkbepaling' te zeggen. Wat dus logisch is, behoort opgezocht te worden als een systeem van denkbepalingen zonder meer". Men ziet het: hegeliaans denken is de forma, de denkbepaling, denken of, zoals nog gezegd wordt, "de objectieve idee denken", d.i. op de idee in de gegevens zelf letten.

10. 3 Logos

De term 'logos' betekent keninhoud die door denkend ordenen vorm gekregen heeft. Dit denkend ordenen brengt een veelheid tot eenheid. De logos is het stuurkundig beginsel dat alle zijnden beheerst en erin werkzaam is, een vooraf bestaande heelalwijsheid. De logos maakt voor de mens de logische begripsvorming mogelijk en duidt de 'reden' aan waardoor het besprokene bestaat. Vanuit de lichtmetafysiek gezien is de logos het ware licht dat ieder mens verlicht, het is de forma 'voor' de gegevens, de 'formae ante rem', die zich verwerkelijk 'in' de dingen en aan onze geest toelaat deze te vatten en te verwoorden 'na' de dingen. De logos realiseert de 'ideeën' in de Platonische betekenis van het woord.

Volgens M.A. Bailly, *Dict. grec-français*, Paris, 1903-4, 1200s., vertoont het oud Griekse woord 'logos' twee hoofdbetekeningen: 1. woord en 2. reden, beiden gespreid over een heel stel betekenissen, te talrijk om hier opgesomd te worden.

W. Brugger, Hrsg., *Philosophisches Wörterbuch*, Freiburg, 1961-8, 186f, onderscheidt een heel stel betekenissen van wijsgerig belang. Wij schetsen ze kort.

- 1.1. Innerlijk woord (dat wij prevelen wanneer wij denken of denkend te werk gaan).
- 1.2. Uitwendig - door het innerlijk woord gedragen - woord (zo b.v. een zinnige uitspraak).
2. Reden (verantwoording) van het gedachte of uitgesprokene.
- 3 .1. Wat op zich verantwoordbaar ('rationeel') is.

3.2. Wat in ons denken verantwoordbaar ('rationeel' en dus logisch) is.

Volgen nu de varianten van een de hele werkelijkheid ("het zijn" dat voor "alle zijnden" een plaats biedt) omvattende betekenis.

4.1. Het rationele in de hele werkelijkheid zelf (zo bij Herakleitos van Efese (-535/-465) en de latere stoïci (vanaf -300)).

4.2. De heeralziel of heeralgeest (zo vanaf Anaximenes van Milete (-588/-524); ook in de latere vitalismen (F.W. Schelling (1775/1854), de latere M. Scheler (1874/1928); het stoïcisme stelt een heeralrede voorop).

4.3. Philo de Jood (-13/+50), half Bijbels, half heidens (theosofisch), stelt een 'Logos', een persoonlijke maar aan God ondergeschikte middelaar voorop die Gods ideeën in zich bevat en door wie God scheppend optreedt.

4.4. De apostel Johannes in het voorwoord van zijn evangelie bestempelt Jezus als 'Logos' of heeralwijsheid in rein Bijbelse zin.

Sedert M. Heidegger (1889/1976), die het onderscheid tussen "het zijn" en "de zijnden" benadrukte, en vooral J. Derrida (1930/2004) is de term 'logocentrisme' gangbaar, in de zin van "de centrale plaats van de logos" in het westerse denken.

Voor Derrida is het Westen, o.m. in zijn filosofieën, te 'logocentrisch'. Het Westen stelt, zo meent hij, te veel het redenerende denken voorop. In de plaats daarvan wil hij een afbouw van de traditionele westerse ontologie en van het hele westerse denken. Daar waar de westerse ontologie tracht om universeel geldende uitspraken te verrechtvaardigen, wil Derrida deze afbouwen. Dat is 'deconstruction'. Zulks brengt ons bij het postmodernisme, dat de hele rationalistische traditie, de metafysica der oudheid en der middeleeuwen, en het moderne nominalisme, aan een grondslagenonderzoek onderwerpt.

M. Müller / A. Halder, *Kleines philosophisches Wörterbuch*, Basel / Freiburg / Wien, 1959, 100f., schetst het logocentrisme als volgt. Het eigenlijke thema van filosoferen is "het zijn" (versta: de hele werkelijkheid). Alle 'zijnden', d.i. al wat is (ooit was, nu is, ooit zijn zal), hebben een hun wezen bepalende plaats en betekenis in "het zijn" dat als de alomvattende configuratie dienst doet. Die configuratie is rationeel en logisch. Zij maakt dat al wat wij inzake werkelijkheden ontmoeten, 'zinnig' rationeel, verantwoordbaar is. Dat de twee - het zijn of de hele werkelijkheid en het rationele erin - samenhangen, is beslissend voor het hele westerse filosoferen vanaf de oudste Griekse denkers tot heden, al zij het in een veelheid van varianten. Dat uitgerekend heet 'logocentrisme'. Kort gezegd: er is geen werkelijkheid zonder dat zij op zich rationeel is.

Wanneer er gefilosofeerd wordt, dan is dit als poging om dat samengaan van zijn en rationaliteit (of heet dit laatste ‘logos’) in onze beperkte begrippenwereld weer te geven. Men kan ook de term ‘logisch’ verbreden tot ‘rationeel’ en zeggen: “Al wat is, is logisch”. Dat is westers logocentrisme.

Opm. Wanneer de middeleeuwse scholastici zeggen dat er ‘forma’ (versta: ‘logos’) ‘voor’ en ‘in’ de dingen (versta: de zijnden) is èn dat wij in onze geest die ‘forma’ vatten en verwoorden ‘na’ de dingen, dan verwoorden zij hun logocentrisme. Formele logica toont zo haar logocentrisme want zij is uitgerekend de logica van de ‘forma’ of de ‘logos’.

10. 4 Het zijnde en het niet-zijnde

“Existentie / essentie” en “materieel object / formele objecten”

Bibl. st.: J. Mercier, *Logique*, Louvain / Paris, 1922-7, 108 heeft het over de twee opvallendste preciseringen inzake de begripsinhoud van ‘zijnde’ (werkelijkheid).

(a) Het koppel “existentie (feitelijk zijn) / essentie (wijze van zijn)”. Ontologie staat of valt met de tweeledige vraag: “Hoe werkelijk is iets?” (existentie) en “Hoe is het werkelijk?” (essentie). Al wat de mens doet of denkt, begint al maar door - uitdrukkelijk of niet - met die éne maar toch tweeledige vraag. Vooral wetenschap staat of valt daarmee. De ontologie is zodoende het substraat van leven. Pas indien iets feitelijk bestaat en meteen een eigen zijnswijze heeft, kan de mens met dat iets vooruit.

(b) Het koppel “materieel object / formele objecten”. Al wat ook maar iets is, is vatbaar voor meer dan één benaderingswijze. Dat heet men o.m. “de perspectiviteit van zijnde”. De scholastiek - door het koppel namen te geven - expliciteerde wat sinds Plato (denk aan zijn dialogische inductie die n.a.v. één thema een meervoud van ‘meningen’ ontwikkelt) en Aristoteles altijd al basisgegeven was. Zijn is overigens als “op zich” wezenlijk “materieel gegeven”. Pas indien het in het blikveld van een of andere zijnde komt, wordt dit feilloos “formeel object”. Meiklokjes zijn op zich een natuurfenomeen maar zodra een mens ze b.v. ruikt, worden dezelfde meiklokjes “geurige bloemen”. Is diezelfde mens op zoek naar bloemen voor een ruiker, dan ‘zijn’ zij ‘ruikermateriaal’. Valt een bioloog erop, zij worden ‘onderzoeksmateriaal’. Het ene materiële object ‘meiklokje’ kent zo een veelheid van formele objecten: geurige bloemen, ruikermateriaal, onderzoeksmateriaal...

Ontkend zijnde. Mercier onderscheidt - zonder aanspraak op volledigheid - vier types.

- **1. Correlatief.** “De moeder is niet de dochter”. “De heerseres is niet de slavin”. De tegengestelde zijnden zijn wederzijdse termen: binnen éénzelfde samenhang bestaan zij niet zonder elkander.

- **2. Contrair.** “Regenboogrood is niet regenboogviolet maar ook niet regenbooggeel of regenboogblauw”. De tegengestelde zijnden zijn gezamenlijke termen binnen éénzelfde differentiaal (reeks) gezien hun samenhang bestaan zij niet zonder elkander.

- **3. Contradictorisch.** Hingen de voorgaande zijnden hoe tegengesteld ook samen, binnen de contradictie heerst slechts een schijnsamenhang (binnen het denken en spreken erover maar niet in werkelijkheid). “Iets kan niet tegelijk zijn en niet zijn”. De tegengestelden zijn enkel de innerlijke of uitwendige woorden waarin zij ter sprake komen. Want tegenover ‘zijn’ staat ‘niets’ en wel het “absolute of volstrekte niets” dat... volstrekt of absoluut niets (pure afgrond) is. Eigenlijk is er geen tegenstelling!

Opm. D. Nauta, *Logica en model*, Bussum, 1970, 27v., definieert “Bij het bewijs uit het ongerijmde gaat men uit van de veronderstelling dat er een tegenmodel (een voorbeeld of ‘instantie’) bestaat dat ‘wel aan de gegevens (GG) voldoet maar ‘niet’ aan het gevraagde (GV). Op systematische wijze toont men dan aan dat zo’ n tegenmodel niet kan bestaan doordat het een ongerijmdheid behelst”. M.a.w. het toegepaste contradictieaxioma.

- **4. Privatief.** “De blinde ziet niet”. “Dat is onvoldoende”. “Zoiets is ver van ideaal”. De samenhang is het verband tussen wat normaal (wenselijk, verplicht, ideaal) is, en wat het niet is. Tussen wat zou moeten (behoren) zijn, en wat in feite is. Beroving van iets dat tot een of ander geheel behoort, wordt in dergelijke tegenstelling uitgedrukt. Een teleurgesteld waardeoordeel drukt zich in dergelijk ontkend zijnde uit. Het is de taal der frustraties!

Slotsom. Het deeltermpje ‘niet’ (“ver van”) kan allerlei betekenissen bergen.

10.5 Zijn(de) en wordend zijn(de)

Wij willen nu op zeer concrete wijze het ontologisch begrip ‘zijn’ en ‘zijnde’ toelichten. Het eerste zeer frequente misverstand wordt o.m. uitgedrukt in een zin als “Worden is nog geen zijn”. Dergelijk taalgebruik is weliswaar begrijpelijk maar niet ontologisch. Wij preciseren.

Men verwarre nl. niet “zijn(de) zonder meer” en “niet-wordend zijn(de)”. Dit laatste is enkel één type van zijn(de) terwijl het eerste het algemene (transcendentele) begrip is. Wat wordt, is ‘iets’ en dus zijn(de) maar een wordend iets.

Platoïsme. Bibl. st.: L. Brisson / J-Fr. Pradeau, *Plato*, in: J-P. Zarader, coörd., *Le vocabulaire des philosophes, I (De l'Antiquité à la Renaissance)*, Paris, 2002, 79/81 (Forme intelligible: eidos, idea). De term 'eidos' of 'idea' (Plato gebruikt de twee) duidt niet aan wat sedert het einde der middeleeuwen 'idee' geheten wordt want in de moderne zin is 'idee' een product van de menselijke geest. In de Griekse oudheid en de middeleeuwen betekent 'eidos' of 'idea', vernederlandst in 'idee', een forma, een ken- en denkinhoud, objectief aanwezig buiten de menselijke geest. Een model. Wanneer in de lente de sneeuwkllokjes (cfr. 9.3. narcis) wit uit de grond komen en bloeien, dan blijkt dat - op afwijkingen na die de stoffelijke natuur altijd vertoont (daarom is zij "maar stoffelijk") - zij allen éénzelfde grondvorm en éénzelfde verloop vertonen. Diezelfde basisvorm, waardoor zij van de rest van de natuur en zelfs van de hele wekelijkheid in verleden, heden en toekomst onderscheidbaar zijn en biologisch te beschrijven is, is Platonisch gezien hun 'idee'. Dat is de reden waarom stellers van het artikel in het woordenboek vertalen door "forme intelligible".

Ken- en denkbare basisvorm. Plato onderscheidt in de menselijke ziel één aspect van kenvermogen, 'nous', Latijn: intellectus, geest. Dat aspect is ertoe in staat in en doorheen de individuele, veranderlijke sneeuwkllokjes de idee 'sneeuwkllokje' te ontwaren. Wij zeggen wel: 'ontwaren', want voor Plato is het intellectuele vatten van de grondvorm van een veelheid (verzameling) van zintuiglijk waarneembare gegevens een soort "met moeite zien".

Het onveranderlijke zijn(de). Voor Plato is dat uitgerekend het object van echt weten, dat hij 'wetenschap' heet. Het veranderend zijn(de) is er wel maar het ontsnapt aan de greep van ons intellect.

Aandeel. In en doorheen de veranderende veelheid 'ontwaart' onze geest de éne, alle exemplaren samenvattende grondvorm of idee. Dit is mogelijk doordat het veranderende vele een 'aandeel' vertoont in het onveranderlijke toonbeeld of idee. Men vertaalt gewoonlijk 'aandeel' door 'participatie' (volgens de Griekse term 'methexis', Lat. participatio). Met reden beklemtonen stellers dat voor Plato het onveranderlijke zijn(de) de basis is van zijn ontologie (die fel de nadruk legt op al wat onveranderlijk is), alsook van zijn kennisleer: onze geest of intellect ontwaart - te midden van de verwarringen van onze zintuiglijk waarneembare leefwereld - het ideële in en boven de dingen en hun processen ('wordingen').

Met even grote reden onderstrepen stellers dat voor Plato het onveranderlijke zijn(de) de basis is van zijn ethiek. Gewetensvol gedrag bij de staatsburger van die tijd kan niet gesteund zijn op traditie alleen of nog minder op willekeurige afspraken, al zijn dergelijke gedragsredenen in Plato's ogen niet 'niets'. Maar dergelijke redenen van zich gedragen zijn slechts 'meningen' die de idee niet of te weinig vatten. Er bestaat een objectieve, ideële en

meteen ook ‘ideale’ orde der ideeën, - orde die ontsnapt aan de onvoorspelbare grillen van tradities of conventies, - orde van zaken die een onveranderlijke, algemeen geldende stabiliteit vertegenwoordigt.

Slotsom. Ook voor Plato is ‘zijn’ en ‘zijnde’ zowel veranderlijk zijn en zijnde, als onveranderlijk zijn en zijnde maar met een aan Parmenides en de eleatische school herinnerende nadruk op het onveranderlijke, het ideële en ideale, in onze verwarde en verwarrende zintuiglijke leefwereld. M.a.w.: Plato ‘s ontologie eerbiedigt het algemene of transcendentale begrip.

10. 6 Niet-ontologisch taalgebruik inzake zijn(de)

Wij vervolgen ons taalonderzoek.

Symboltheoretisch. Men kan het horen: “Symbolen zijn niet de werkelijkheid”. Goed: in de bedoeling van symboltheoretici betekent dit dat zonder semantische en pragmatische duiding symbolen - wiskundige, logistische - louter syntactische ‘tekens’ zijn. Ontologisch echter is een teken, al was het nog zo ‘leeg’ (semantisch en pragmatisch), een zijnde. Zo niet zou het niet eens papier zwart kunnen maken en vatbaar zijn voor beredeneerde bewerkingen.

Literatologisch. Literatuur kent twee in het oog springende taalgebruiken terzake.

(a) “Een utopie is geen werkelijkheid”. Sedert Thomas More (1478/1535, Engels humanist) zijn boek Utopia (1516) schreef, duidt de term op een soort teksten die een uitgevonden - verleden, huidige, toekomstige - werkelijkheid beschrijven, nogal vaak een geïdealiseerde samenleving. In ‘Utopia’ beschrijft More een onbestaande ideale staat met socialistische kentrekken. Hij wou zich hiermee afzetten tegen het toenmalige politieke en economische beleid van Engeland. Ontologisch is een utopie een zijnde en dus werkelijkheid. Zoniet zou zij niet papier zwart maken en - soms zeer grote - invloed uitoefenen.

(b) “Sciencefiction is geen werkelijkheid”. Noemen wij dat utopieën maar liefst in een vakwetenschappelijke en technische taal waardoor zij vooral intellectuelen boeien. Inderdaad: buiten de tekst ervan - net zoals voor de utopie - beantwoordt er niets aan in de extra-tekstuele werkelijkheid. Voorlopig althans. Ontologisch is sciencefiction een eigen type van zijnde!

Psychologisch. Hier ook twee opvallende types.

(a) Onirologisch: “Een droom is geen werkelijkheid”. In het dagdagelijks taalgebruik is die zin frequent. In de alledaagse werkelijkheid is er van de droom - er bestaan heel wat types

van dromen - meestal niet veel te merken dat eraan beantwoordt. Ontologisch echter is de droom, al was het maar als pure innerlijke dag- of nachtbeleving, zijnde. Zo niet zou men hem niet eens kunnen vertellen.

(b) Psychoanalytisch: S. Freud (1856/1939) is de stichter van een type van dieptepsychologie, nl. de psychoanalyse. Hij onderscheidt in de mens het koppel “Es / Ich” (“Het / Ik”). Het ‘Es’ is het stel oerdriften (niet als ‘instincten’ te verstaan) - sterk beheerst door de geslachtsdrift - dat in onze ‘diepte’ aan het werk is en ons ‘drijft’. Eén der axioma’s die het ‘Es’ beheersen, is het ‘Lustprinzip’ (lustbeginsel): het ‘Es’ wil telkens weer lustbelevingen.

Het ‘Ich’, d.i. ons bewuste leven kent een aantal vormen: voorbewust (geheugen), gewoon bewust waarnemend en gewaarwordend, en gedragsregelbewust. Dit laatste wordt door Freud het ‘Ueber - Ich’ genoemd. In zijn visie omvat dit ‘Ueber - Ich’ zowat de morele regels der samenleving. In confrontatie met de “de werkelijkheid” ontstaat er in de mens vaak een conflict tussen de gedragsregels opgelegd door het ‘Ueber Ich’ enerzijds, en het ‘Lustprinzip’ anderzijds. Dit laatste kan zich niet uitleven zoals het dat zou wensen, b.v. al omdat het dan in conflict komt met de normen van de samenleving. De mens moet zich dus aanpassen aan de werkelijkheid van het dagelijkse leven. Freud heet zulks het axioma van het ‘Realitätsprinzip’. Ontologisch is het duidelijk: het lustbeginsel, hoe onwerkelijk ook inzake behoeftebevredigingen, is realiteitsbeginsel want het ‘wil’ vooral één type van zijnde, nl. lustbelevingen terwijl de ‘realiteit’ van het ‘Realitätsprinzip’ zijnde als teleurstellend zijnde betekent.

Slotsom. Het zal nu wel duidelijk zijn dat ontologie een eigen taalgebruik heeft inzake ‘werkelijkheid’. Aristoteles zei dat ontologie “het zijnde als zijnde” bekijkt. “Als zijnde” betekent “voor zover het zijnde is” (en niet iets anders). De eigen identiteit van zijnde is het object van wat hij heette “eerste filosofie”. Men verwarre dus niet het niet-ontologisch taaleigen met andere taaleigens.

10. 7 Informatie (existentieel en essentieel)

Het begrip ‘informatie’, ofschoon allereerst een communicatiebegrip, speelt een logische rol. Het is in die zin een variant van het logisch basisbegrip ‘forma’ (toedracht): het is een forma voor zover zij inzicht verschaft. Zo in het oordeel. “Deze bloem is oranje” zegt van deze bloem dat zij oranje is. M.a.w.: ‘oranje’ (gezegde) verschaft informatie omtrent “deze bloem” (onderwerp). Zo in de redenering. “Indien alle bloemen van deze struik oranje zijn en deze bloem komt van deze struik, dan is deze bloem oranje”. Het laatste gezegde “dan is deze bloem oranje” verschaft informatie over “deze bloem” voor zover “van deze struik komend”. Het centrale gegeven van de natuurlijke logica, nl. de afleiding (conclusie) is wezenlijk

informatief, d.i. inzicht verschaffend. De natuurlijke rede redeneert uitgerekend om over een gegeven, een forma, “inlichtingen in te winnen”, d.i. dankzij nieuwe forma geïnformeerd te worden. Men lette erop: in de term ‘in-forma-tie’ steekt als kern ‘forma’.

Soorten. Wij staan nu stil bij twee hoofdsoorten van informatie.

1. Existentie / essentie. Dat God bestaat, is existentiële informatie maar zegt zelf in zich niets omtrent zijn essentie (zijnswijze). Wat God is, is daarmee niet gezegd en meegedeeld. Met een essentiële informatie - zoals b.v. “God als scheppend opperwezen” - is nog niet gezegd dat hij bestaat, want uit “God als scheppend opperwezen” in zich kan niet strikt logisch afgeleid worden dat hij bestaat.

Het toeval. - Men hoort wel eens beweren dat het begrip ‘toeval’ wetenschappelijk begrijpelijk gemaakt wordt door het waarschijnlijkheidsrekenen. Dat behelst dat, indien men kan zeggen hoeveel maal op b.v. honderd gevallen zich iets toevallig voordoet, men daarmee wetenschappelijke informatie omtrent het begrip ‘toeval’ verwerft. Dat klopt indien men ‘informatie’ beperkt tot existentiële informatie maar gaat niet op inzake essentiële informatie. Wat toeval is, zijn zijnswijze, is daarmee hoogstens verondersteld maar niet verwoord. De cybernetica die dankzij terugkoppeling toevallige afwijkingen van een verloop verbetert, verschaft informatie omtrent het bestrijden van toeval. Doch uit het bestrijden van toeval leidt men niet het wezen van toeval af. Nu, toeval is er indien uit een verloop, een afwijking van dat verloop niet logisch afleidbaar is. Maar cybernetica heeft het niet daarover, wel over het herstellen van toeval. Zij veronderstelt het feit (existentiële informatie), maar ontwijkt het wezen (essentiële informatie) als verondersteld gekend.

2. Gelijkenis / samenhang. Vaak worden deze begrippen logisch verward. Uit het feit dat men wetenschappelijk het bewustzijn kan beïnvloeden - denk aan inwerkingen op een gedeelte van de hersenen - leidt men af, dat daarmee informatie omtrent het bewustzijn zelf wetenschappelijk verworven is. Dat is juist, maar hersenverrichtingen hangen wel samen met het bewustzijn (samenhangsinformatie) maar gelijken er niet op (gelijkenisinformatie). Wat het bewustzijn zelf is, is daarmee niet gezegd. Wel dat het beïnvloedbaar is door inwerking erop via de hersenen. Beïnvloedbaarheid in zich van iets is nog niet het wezen ervan!

Gevolg. Veralgemening is geen veralgeheling. Dat twee bloemen geel zijn, verschaft essentiële informatie vanuit de geelheid van de ene omtrent de geelheid van de tweede. Maar dat deze bloem van deze struik is, is samenhangsinformatie (gekend is dat er een struik is), geen gelijkenisinformatie (ongekend is wat de struik is). Samenhang in zich behelst omtrent wat ermee samenhangt, enkel existentiële informatie, geen essentiële informatie. Van de poot van een kever, besluit men wel op grond van samenhang tot het bestaan van de rest (het geheel) van de kever maar niet tot de zijnswijze van de rest (het geheel) van de kever. De

samenhang in zich, indien gegeven (gekend), bewijst het bestaan van het samenhangende, niet de zijnswijze.

Besluit. Ontologie bestudeert hoe werkelijk iets is (existentie) en hoe werkelijk het is (essentie). De twee soorten informatie hangen wel samen (onscheidbaarheid) maar gelijken niet op elkander (onderscheidbaarheid).

Dit hoofdstukje samengevat: *Ontologie of metafysica heeft het over alles wat werkelijk is in de ruimste zin van het woord. Logica vat en overdenkt die werkelijkheid. Het fundament ervan is voor een aantal filosofen te zoeken in de godenwereld, anderen stellen dat de oergrond van de werkelijkheid bestaat uit een soort van ijle stof, nog anderen menen dat aan de basis van alles een hoge vorm van wijsheid ligt. Aristoteles in zijn zoeken naar de redenen van alwat was, is, en zal zijn, sprak van een eerste filosofie. Het begeren naar wijsheid kwam voor hem voor het onderzoek naar de natuur. Daarom sprak hij van een metafysica. Logica wil ook werkelijkheid ter sprake brengen, het 'zijnde', en zulks op een streng doordachte wijze.*

In de loop der geschiedenis heeft men de ken- en denkinhouden, de formae, op meer dan één wijze geïnterpreteerd.

Voor sommigen zijn formae niet meer dan denkinhouden, door ons bewustzijn ontworpen en zijn ze ook enkel in het bewustzijn aanwezig. Men spreekt van een nominalistische zienswijze. Anderen stellen dat de formae niet alleen in ons bewustzijn, maar ook in de gegevens aanwezig zijn. Zij wijzen op een verband en een gelijkenis tussen kenner en het gekende. Men heeft het over een aristotelisch realisme. Tenslotte beklemtonen weer anderen dat de formae niet enkel in het menselijke bewustzijn of de dingen bestaan, maar dat ze reeds bestaan vooraleer bewustzijn en gegevens bestaan. Dat ze toonaangevende ideeën, modellen zijn, waarnaar al wat bestaat, zich vormt.

Zo zag ook Plato het. De scholastici spraken van formae post rem, wat op een vorm van nominalisme neerkomt, van formae in re, wat een vorm van abstracte duiding behelst, en formae ante rem, waarin de ideeën, zoals Plato ze opvat, tot hun recht komen. Het feit dat er natuurwetten bestaan, onafhankelijk van en vooraf bestaand aan onze denkende geest, wijst op een objectieve orde, op samenhang en gelijkenis, in het geheel der werkelijkheid. Onze geest vat formae, dankzij een licht dat voorlicht, dat ons tot inzicht brengt. De traditie had het over een lichtmetafysiek. Deze maakt dat de keninhoud door het denken geordend wordt. Dit stuurkundig beginsel, de wijsheid die alle zijnden beheerst, wordt de 'logos' genoemd. Het Johannes evangelie begint met de woorden "in den beginnen was de logos", dit stuurkundige beginsel. Dit oud Griekse woord 'logos' gewoonweg vertalen door 'woord' doet dan ook heel wat tekort aan de oorspronkelijke betekenis.

Voor de begripsrealist is de objectieve werkelijkheid, minstens ten dele, kenbaar. Hij verschilt hiermee van mening met b.v. de nominalist, voor wie 'waarheid' berust op menselijke afspraak. Ook Hegel zag de geschiedenis als de evolutie van een objectieve idee.

Het postmodernisme stelt deze ontologische der oudheid en middeleeuwen, het zijnde en de rationaliteit van het zijnde, in vraag en wil dit alles aan een grondslagenonderzoek onderwerpen.

Al wat is heeft een existentie en een essentie. De perspectiviteit van het zijnde maakt dat men de dingen vanuit meer dan één perspectief kan beschouwen.

Zijnden kunnen aan elkaar tegengesteld zijn op een correlatieve, contraire, contradictorische of privatieve wijze.

Ook worden zijn, is reeds een zijn. Ook doorheen wat 'wordt' ontwaart onze geest reeds het onveranderlijke zijn, de grondvorm of onveranderlijke idee.

Het ontologische taalgebruik i.v.m. 'zijnde' verschilt van het niet - ontologische: onbestaande idealen, sciencefiction, symbolen, dromen... roepen in het gewone leven niet al te veel aan werkelijkheid op, toch vertegenwoordigen zij allen ontologische werkelijkheid.

Ook de term 'informatie' speelt een logische rol, als variant op het begrip 'forma'.

Informatie is rijker naarmate ze naast existentieel ook essentieel is. Samenhang geeft echter enkel existentiële informatie, geen essentiële.

Personenregister

Anaximandros, 136, 137	Freud S., 153
Anaximines, 137, 148	God, 138, 140, 144, 146, 148, 154
Anscombe E., 138	Halder A., 148
Apostel L., 142	Hegel G. W. F., 147, 156
Aristoteles, 139, 140, 143, 145, 149, 153, 155	Heidegger M., 148
Augustinus, 144	Herakleitos, 137, 138, 148
Aximines, 136	Hesiodos, 136, 137, 138
Bailly M. A., 147	Hippias, 141, 143
Bolland G., 147	Homeros, 136, 137, 138, 141
Brisson L, 151	Jezus, 148
Brugger W., 147	Johannes, 148, 155
Derrida J., 148	Kepler J., 140, 144
Engels F., 152	Mercier J., 149
	Montenot J., 136

Müller M., 148
Nauta D., 150
Newton I., 144
Parmenides, 137, 138, 152
Philo de Jood, 148
Plato, 136, 139, 140, 141, 145, 146, 149,
151, 152, 155
Pradeau J. F., 151
Protagoras, 141
Pythagoras, 137, 138
Russell B., 142

Scheler M., 148
Schelling F. W., 148
Socrates, 139, 141
Thales, 136, 137
Thomas Aquino, 145, 152
Warnock G. F., 142
Willmann O., 139, 140, 145, 146
Wittgenstein L., 138
Xenofanes, 137, 138
Zarader JP, 151